

Tilværelse og oppvekst i barneverninstitusjon

Gro Ulset

Artikkelen beskriver spesifikke systemer og metoder som i særlig grad påvirker ungdommers liv i tre norske barneverninstitusjoner, basert på en kvalitativ intervjuundersøkelse av beboere og ansatte¹. Ungdomsbeboere forteller at det kan være vanskelig å forstå hverdagen i barneverninstitusjon, og at de føler seg unormale og ufrie. Artikkelen konkluderer med at institusjonstilværelsen skaper en følelse av annerledeshet og avvik, og at enkelte metoder som praktiseres i behandlingen av ungdommene, er beslektet med metoder som kan praktiseres i behandlingen av innsatte i fengsler. Dette er et paradoks fordi intensjonen med plassering av barn og unge i barneverninstitusjon ikke er å skape annerledeshet, avvik og å gjøre ufri, og fordi det da vanskelig lar seg gjøre å etterleve barn og unges rettigheter til personlig integritet, medvirkning og deltakelse i eget liv.

Enkelte barn og unge, som av ulike grunner ikke kan bo sammen med sine foreldre, blir plasserte i barneverninstitusjon. De det gjelder, har behov for et nytt, trygt og mer egnet sted å bo over en kortere eller lengre periode. Mange har også behov for å lære seg å mestre hverdagen og det sosiale liv hvor blant annet tilknytning, samspill og kommunikasjon står sentralt. Barn og unge som bor i institusjoner, kan ha psykiske, atferdsmessige, kriminelle og/eller rusrelaterte problemer og utfordringer som ligger til grunn for vedtak om plassering, men like ofte er det foreldrene som ikke evner å gi den omsorg som kreves, og som derfor er den direkte årsaken til at plasseringsvedtak fattes.

Foranledningene til at barn og unge plasseres i barneverninstitusjoner, er ulike og sammensatte. Følgelig er behovene for tilrettelegging, oppfølging, behandling og tilsyn i hverdagen uensartet. Det er imidlertid hevet over enhver tvil at barn og unge, uansett vedtaksgrunnlag, ikke skal plasseres i institusjon for å sone straff eller for å bli straffet. Barneverninstitusjonen er

ment å fungere som et omsorgs- og behandlingsmessig trygt og forsvarlig sted å bo for en kortere eller lengre periode, vurdert ut fra hensynet til barnets beste. Til tross for denne klare intensjonen synes det å være likhetstrekk mellom barneverninstitusjonen og fengselsinstitusjonen. Dette gjelder blant annet progresjonstenkning og praksis knyttet til hvordan en skal eller bør behandle beboere og innsatte for at de skal skikke seg og forbedre seg, og det gjelder bruken av frihetsberøvelse som straff.

Lov om barneverntjenester (1992) framhever at den omsorg og behandling som gis i barneverninstitusjonene, skal være forsvarlig, og at den skal medvirke til beboernes trivsel, utvikling, velferd og rettssikkerhet. Tradisjonelt sett har norske barneverninstitusjoners oppgave blitt oppfattet som omsorgsarbeid, men de siste tiårene har også behandling og behandlingstenkning blitt oppfattet som en naturlig del av arbeidet. God behandling forutsetter imidlertid god omsorg; det lar seg vanskelig gjøre å drive god behandling dersom en ikke evner å gi en omfattende grad av omsorg samtidig (Kvaran 1996). Det som utgjør innsatsen innenfor barneverninstitusjonene i dag, er i stor grad miljøterapeutisk arbeid. Uten å presentere spesifikke definisjoner av hva miljøterapi er, så beskrives dette arbeidet ofte gjennom begrepene omsorg, oppdragelse og behandling. I Norge har Larsen og Selnes (1975) sin definisjon hatt stor innflytelse på forståelsen av miljøterapi. De understreker blant annet viktigheten av at de miljøterapeutiske tiltak må ta utgangspunkt i den enkelte unges situasjon og behov. Tiltakene bør altså varieres og endres i takt med disse.

Furuholmen (1993) og Feldmann (1972) er begge opptatt av lærings- og kontinuitetsaspektet i forbindelse med den innsats som gjøres i institusjonene. De mener at læring, innlæring og trening er vesentlig, men poengterer at om institusjonen skal fungere som en reell treningsarena for de som plasseres der, så må det være kontinuitet mellom livet innenfor og livet utenfor. Institusjonen bør ikke skille seg for mye fra samfunnet utenfor ettersom de ungdommene som bor der, jo skal lære seg å mestre livet på egen hånd (Kvaran 1996, se også Furuholmen (1993) og Feldman (1972)). Det er også velkjent at planlegging vektlegges i betydelig grad i det daglige liv ved barneverninstitusjonene. Larsen (2004) hevder at miljøterapi i stor grad handler om å organisere for å muliggjøre. Planlegging og oppsyn anses som viktig blant annet for å holde orden på det sosiale system og det samspill som foregår innenfor institusjonen. Vedeler (1980) framhever også planleggingsarbeidet, men på samme tid regner han det som betydningsfullt om institusjonene evner å se og utnytte de spontane episoder som skjer i dagliglivet.

I denne artikkelen presenteres data som viser at barn og unge som bor i barneverninstitusjoner, og som er plasserte både etter omsorgs- og atferds-

paragrafer, forholder seg til et regulert hverdagsliv hvor straff- og belønningssystemer benyttes som trussel og virkemiddel. Videre synliggjør den hvordan barneverninstitusjoner kan ha likhetstrekk med fengselsinstitusjonen. Enkelte systemer og metoder som beboerne forholder seg til, kan sammenlignes med de som innsatte i fengsler forholder seg til. Dette må anses som et paradoks da det dreier seg om dagliglivet til barn og unge som ikke nødvendigvis bor i institusjon fordi de har gjort noe galt, men fordi de har behov for god omsorg, veiledning og behandling (jf. lov om barneverntjenester). Det framstår dessuten som fornuftsstridig og destruktivt at livet til beboerne representerer en betydelig distansering heller enn en tydelig kontinuitet til det samfunn og liv som de skal forholde seg til utenfor institusjonen i etterkant av oppholdet. Artikkelen viser at barneverninstitusjoners byråkratiske systemer og kollektive metoder kan forhindre ivaretagelse av beboeres individuelle rettigheter og behov, og hindre eller begrense mulighetene til uformell medvirkning, spontanitet og uorganisert aktivitet i det daglige. Den formidler at beboere, på grunn av institusjonenes bruk av rigide regler, disiplinering, (selv)evaluering og straff- og belønningsmetoder, føler seg unormale, ufrie og på siden av samfunnet. De oppvekstforhold som beskrives i artikkelen, synes å gå på tvers av myndighetenes intensjon med barneverninstitusjonene, og de synes å være i strid med deler av lovverket.

Barneforståelse og medvirkning – hva sier lovverket?

FNs konvensjon om barns rettigheter, som kom i 1989 og ble ratifisert av Norge i 1991, ble i 2003 en del av norsk lov gjennom inkorporering i menneskerettsloven. Dette ga konvensjonen stor juridisk makt. I henhold til instruksjer i menneskerettsloven skal konvensjonens bestemmelser gå foran annen lov ved eventuell motstrid. Barnekonvensjonen forfekter et subjekt-syn. Det betyr at barn og unge ses på og synliggjøres som sosiale aktører som innehar rettigheter på selvstendig basis. Barn og unges behov og perspektiver skal ivaretas også når de er plassert utenfor foreldrehjemmet. Barnekonvensjonen gjelder for alle barn og unge under 18 år uten forskjellsbehandling, uansett om det er biologiske foreldre, fosterforeldre eller barneverninstitusjoner som har den daglige omsorgen for dem.

Standarden for barns rett til medvirkning settes gjennom i alt fire artikler i barnekonvensjonen: artikkel 12 «Å si sin mening og bli hørt», artikkel 13 «Få og gi informasjon», artikkel 14 «Tanke-, samvittighets- og religionsfrihet» og artikkel 15 «Organisasjonsfrihet». Lov om barneverntjenester har et eget kapittel (5) om barneverninstitusjoner, og barns rett til medvirkning i

institusjoner fastslås i § 5-9. De (selv)evalueringsmetoder og straffe- og belønningssystemer som ungdommene i vår undersøkelse må forholde seg til i hverdagen, kan tolkes som brudd på deler av § 5-9 og § 5-10 i barnevernloven, herunder § 2 (målgruppe, målsetting og metode) i kvalitetsforskriften og § 5 (vern om personlig integritet) i rettighetsforskriften. En tolkningsuttalelse fra Barne- og familiedepartementet (11.02.2004), «Godkjenning og kvalitetssikring av barneverninstitusjoner – presisering av regelverket», poengterer at metoder som søker endring av atferd ved å ta i bruk virkemidler som kan medføre identitetskrenkelser, eller som baserer seg på trusler om straff og straff, er direkte ulovlige.

Å anerkjenne barn som selvstendige individer innebærer at de har rett til å komme til orde i alle saker som har betydning for dem. Ett av de tre grunnleggende prinsippene som barnevernloven bygger på, er «barnets beste»². Det anses som helt nødvendig å la barn få gi uttrykk for sine synspunkter i saker som angår dem, og å forsøke å gripe barnets perspektiv for å kunne komme fram til hva som er barnets beste. Det anses også som nødvendig å la barn komme til orde for å ivareta deres verdighet, integritet og for å vise dem respekt. Dette synet på barnet som et aktivt, handlende subjekt er i tråd med den nye barndomssosiologien som ble lansert i 1990-årene. Perspektivet framsto som en klar motsats til utviklingspsykologenes syn på barn som passive mottakere, som forklarte sosiale forhold ved hjelp av biologiske fakta (Sandbæk 2004)³.

Medvirkning kan forstås som et relasjonelt begrep; en gjør noe sammen som fører til noe, en virkning (Sandvik 2007, Bae 2006). Å delta aktivt sammen med andre, bli hørt, sett og å ha innflytelse i saker som angår en selv, beskrives som reell medvirkning. For å kunne utøve reell medvirkning må en imidlertid ha tid, rom og handlefrihet. Det å få lov til å definere eller være med på å definere sin egen hverdag og fritid må nødvendigvis innebære en form for myndighet og frihet til å velge mellom flere alternative løsninger. Kjørholt framhever nettopp frihet og fritid når hun beskriver hva en god barndom gjerne assosieres med: «En god barndom forbindes i en nordisk kontekst blant annet med frihet og rikelig fritid. Barndom er sett som en tid der barn kan engasjere seg i aktiviteter og lek med jevnaldrende ut fra egne interesser og behov» (2008: 222). Men selv om en god barndom forbindes med frihet, vil barns frihet begrenses i den forstand at det alltid kreves en viss innordning. For beboere i barneverninstitusjoner vil dette gjelde i særlig grad fordi de omgås ansatte med pedagogiske kvalifikasjoner døgnet rundt: både hjemme, på skolen og også til dels i fritiden. Barn og unge erfarer sjelden reell medvirkning om innordningene blir for omfattende, og deres myndighet og frihet uteblir. Da vil hverdag og fritid framstå som noe utenfor

deres egen kontroll, slik ungdom vi har snakket med, formidler at tilværelse og oppvekst i barneverninstitusjoner kan gjøre.

Datagrunnlag og metode

Artikkelen bygger på datamateriale fra en kvalitativ undersøkelse av barn og unges medvirkning i barneverninstitusjoner (Tjelflaat og Ulset 2007). Den baserer seg framfor alt på opplysninger som ble formidlet i intervjusamtaler med tolv ungdommer som bodde i tre forskjellige institusjoner i Norge. Intervju med ledere og ansatte ble også gjennomført, men i denne artikkelen vil ungdommenes stemmer komme tydeligere fram enn de voksnes.

Ungdommene som deltok som informanter, var gutter og jenter mellom 13 og 18 år. Samtlige informanter hadde hatt opphold i barneverninstitusjon i minst fem–seks måneder da de deltok i undersøkelsen. Flere hadde bodd i institusjon i mange år. Enkelte var plassert etter omsorgsparagrafer⁴, andre etter atferdsparagrafer⁵. Hvert enkelt intervju ble gjennomført uforstyrret bak lukkede dører i institusjonene. Samtlige intervjuer ble tatt opp på minidisk og transkribert i etterkant. De tre institusjonene som det refereres til i artikkelen, var lokaliserte i tre forskjellige fylker: To av dem var statlige, og én var privat drevet og eid. Institusjonene ble kategorisert som ungdomshjem eller ungdomsbaser, alle var langtidsinstitusjoner, og hver enkelt av dem var godkjente for plassering av åtte–ti barn og unge etter henholdsvis § 4-12, §§ 4-24, 4-25 og 4-26 / § 4-4, 5. ledd, § 4-12 og §§ 4-24 / 4-26, § 4-12, §§ 4-24 og 4-26⁶. Dette betyr at samtlige institusjoner var godkjent av Barne-, ungdoms- og familieetaten (Bufetat) for å ta imot og ivareta barn og unge som tilhørte ulike målgrupper⁷.

Ingen av institusjonene var ment å være rene atferdsinstitusjoner hvor ungdom ble plasserte på bakgrunn av rus-, volds- og/eller kriminalitetsproblematikk. De kan ikke sammenlignes med dagens statlige MultifunC-institusjoner, hvor ungdom med alvorlige atferdsvansker plasseres for å få multifunksjonell behandling i institusjon og nærmiljø. I de tilfeller det foretas plasseringer etter atferdsparagrafer, åpner faktisk lovverket for en noe strengere regulering av ungdommens hverdagsliv. Institusjonene i vårt materiale syntes imidlertid ikke i nevneverdig grad å skille eller å tilpasse regler, systemer og metoder i henhold til om beboere var plasserte etter omsorgs- eller atferdsparagrafer⁸. Ved den ene institusjonen bodde det en sammensatt gruppe ungdommer; noen var plasserte etter omsorgsparagraf andre etter atferdsparagraf. Leder og ansatt gjorde det klart at de som ankom institusjonen, i utgangspunktet kunne ha svært ulike problemer og belastninger, men at alle

– uansett bakgrunn for plassering – måtte forholde seg til samme system og behandlingsopplegg. Dette hadde de ingen betenkeligheter med. De anså det som rettferdig at alle beboere ble behandlet likt. De to øvrige institusjonene formidlet at de hadde en overvekt av barn og unge plassert etter omsorgsparagrafer på det tidspunktet undersøkelsen ble gjennomført. Ved én av disse bodde det en del ungdommer med psykisk relaterte problemer. Ingen beboere hadde store atferdsproblemer eller klare rusproblemer.

To av institusjonenes lokalisering var svært avsidesliggende i forhold til lokalsamfunn og nærmiljø. Beboerne var avhengige av bilskjuss fra ansatte om de skulle delta på aktiviteter utenfor institusjonsområdet. I så måte framsto ungdommene som ufrie og lite selvstendigjorte. De var prisgitt ansattes støtte og velvilje om de ønsket å drive med fritidssysler utenfor institusjonsområdet. Den perifere beliggenheten medførte logistiske utfordringer, og berørte beboernes hverdag og fritid på den måte at alt måtte planlegges ekstra nøye. Det var vanskelig for ungdommene å få gjennomført spontane fritidsønsker her og nå, også fordi en hele tiden måtte ta hensyn til de andre beboernes planer og ønsker. Lokaliseringen kan betraktes som oppsiktsvekkende ettersom målgruppene i disse institusjonene ikke forutsatte perifere og tilbaketrukkede beliggenheter. Lovverk og forskrifter sier at barneverninstitusjoner bør ligge gunstig til i forhold til blant annet leke- og fritidsmuligheter⁹.

Alle de tre institusjonene arbeidet eklektisk. De «plukket litt her og litt der» og brukte ulike teorier og metoder alt etter hva slags problemer og utfordringer de sto overfor. To av institusjonene formidlet sosialpedagogikken og miljøterapien som sentrale tilnærminger. De listet opp en rekke fagteoretiske tilnærminger som de mente var integrert i deres tenkning, og som var pedagogisk, psykologisk og sosiologisk baserte. Den tredje institusjonen bygget sin faglige virksomhet på miljøterapien alene. Dette formidlet den eksplisitt. I institusjonsplanene framgikk det at samtlige institusjoner bygget sin virksomhet rundt mange forskjellige teorier og metoder. Begreper som ble framhevet som sentrale i institusjonsvirksomhetene, var omsorg, opplæring, oppdragelse og behandling. Teorier som ble listet opp, var for eksempel utviklingspsykologi, psykodynamisk teori, sosial læringsteori, kommunikasjonsteori, nettverksteori, konsekvenspedagogikk og kriseteori. Metoder som ble anvendt, var blant annet behandlingssamtaler, sosial ferdighetstrening, relasjonsarbeid, planarbeid og rapportering, daglig selvevaluering som inkluderte inndragning av goder eller belønning, og fasesystem som inkluderte muligheter for nedgradering eller oppgradering. Dette ble det redegjort for både gjennom institusjonsplaner og gjennom ansatte- og lederintervjuer.

Det er beboernes stemmer som danner grunnlaget for utarbeidelsen av denne artikkelen. De beskrivelsene som ungdommene gir av institusjonssy-

stemene, og som det refereres til i artikkelen, ble stort sett bekreftet både gjennom institusjonsplaner og leder- og ansatteintervjuer. Institusjonsutvalget, og det som informanter og institusjonsplaner formidler om institusjonssystemene, kan anses som «representativt» for norske institusjoner i dag. Det er representativt i den forstand at miksing av omsorgs- og atferdsplaseringer i én og samme institusjon godkjennes av Bufetat, samt at de tre institusjonenes systemer og metoder er kvalitetssikret av Bufetat og kontrollert av tilsynene ved fylkesmannsembetene.

Når hverdagens regler og rutiner ikke forstås

De fleste ungdommene som deltok i vår undersøkelse, sier at de forstår at det er nødvendig med visse regler og rutiner i institusjonshverdagen. Det de imidlertid reagerer på, er omfanget av disse, samt at de ofte ikke forstår meningen med dem. Rigide regler og rutiner blir omtalt som unaturlige og ekstreme. De begrenser ungdommenes muligheter til å være impulsive og til å foreta selvstendige valg i hverdag og fritid. Det er ikke lett å finne tid og rom for «egne opplegg» når det planlagte alltid skal ha førsteprioritet, hevder noen. Andre peker på at det er vanskelig å få venner i nærmiljøet når rutinen krever at en må bli hjemme i institusjonen. Ei jente på 17 år, som har bodd i barneverninstitusjon i flere år på det tidspunktet hun deltok i undersøkelsen, mener at rutinen i institusjonen tar fra henne muligheten til å etablere en selvvalgt fritid, treffe venner og å være spontan. Hun beskriver hverdagen sin slik:

Jeg står opp klokken seks og stiller meg. Deretter spiser jeg frokost, reiser til skolen og reiser tilbake til institusjonen når skolen er slutt. Jeg må tilbake rett etter skoletid for da er det overlappingsmøte mellom de ansatte som går av vakt, og de som går på vakt. De ansatte vil helst at vi skal være på institusjonen da. Etter møtet spiser vi middag. Så er det lekselesing i en time, planleggingsmøte og andre møter som foregår på bestemte dager, som for eksempel onsdagsmøter eller gruppemøter. Etter dette er det kveldsmat. Så må jeg hver kveld, sammen med en ansatt, gå igjennom og underskrive et evalueringsskjema for å se om jeg har gjort det som er forventet av meg i løpet av dagen. Til slutt er det leggetid.

Ved en annen institusjon beskriver en 16 år gammel gutt hvordan han opplever tilværelsen. Gutten har bodd i flere barneverninstitusjoner. I akkurat denne har han vært plassert i et halvt års tid. Institusjonen ligger så langt fra kommunesenter og sentrale strøk at beboerne må ta drosje for å komme seg til bussholdeplassen. Bussen bringer dem deretter videre til skolen. Når

beboeren skal karakterisere hverdagen i institusjon, bruker han ordet «forvirra». Han reagerer med forvirring på alle reglene som må følges i det daglige, og på sanksjonene som inntreffer når regelbrudd begås. Gutten sier han føler han ikke har noe liv lenger. I forbindelse med den siste institusjonsplasingen måtte han flytte til en annen kommune. Dette førte til at han mistet mye av kontakten med venner og familie. Han mistet også skoleplassen sin. Beboeren gir uttrykk for at han ikke får fred inni seg. Det er vanskelig å sove om natta, og det er vanskelig å fungere på dagtid. Han skulle ønske at noen av de voksne i institusjonen tok seg tid til å forklare ham «hvorfør ting er som de er», i stedet for å si: «Sånn er det bare.» Hvorfor måtte han bo de første fjorten dagene av institusjonsoppholdet alene i stabburet ute på tunet? Var det ment som straff fordi han nektet å være med på «pratetur» sammen med ansatte da han ankom institusjonen? Hvorfor måtte de ta fra ham femti kroner i månedslønna fordi han tok en røyk ute på trappa hos sin mor? (Dette var på det tidspunktet de kom for å hente ham tilbake til institusjonen etter ei besøkshelg hjemme.) Straff og straffemetoder som ikke kan forstås, frambringer bare sinne og frustrasjon. Regler og sanksjoner som gir mening, er enklere å forholde seg til. Gutten sier at det er vanskelig å finne roen, føle trygghet og å ha det godt når hverdagen i institusjonen fylles opp med regler og straffereaksjoner som han ikke begriper.

Jeg står opp klokken ti over halv åtte og spiser frokost, før jeg må se på nyhetene i ti minutter sammen med de andre som bor her. Deretter vasker jeg toalett, bad og gang før jeg går på skolen. Dette må jeg gjøre hver dag. Jeg kommer tilbake til institusjonen når skolen er slutt, og spiser middag klokken fire. Utover kvelden kan det hende at jeg ser litt på TV, men institusjonen har bare én TV, og det blir ofte mye styr i forhold til hva vi skal se på. Jeg hadde med meg egen TV, men jeg får ikke brukt den fordi det ikke er lov til å ha TV på rommet. Klokken elleve må jeg legge meg.

Denne beskrivelsen er hentet fra intervjusamtale med en 17 år gammel gutt som har bodd store deler av oppveksten i et fosterhjem, men hvor fosterforeldrene til slutt bryter kontrakten med barnevernet, hvorpå gutten plasseres i institusjon. Sitatet utgjør en beskrivelse av en vanlig dag i hans liv som beboer i institusjon. Videre i samtalen kommer det fram at institusjonen praktiserer et spesielt system som er uvant for ham og som han ikke forstår. De evaluerer ungdommenes opptreden fire ganger om dagen. Dette gjøres via et lite poengkort som den enkelte beboer har i bukselomma. (17-åringen, og flere av de andre ungdomsinformantene, viser fram poengkortene i forbindelse med intervjuene. Ettersom evalueringene skjer flere ganger daglig blir kortet en «naturlig» del av ungdomshabitten.) Enten får han et kryss

som betyr «ikke godkjent opptreden», eller ok som betyr «godkjent opptreden». Det er viktig å unngå kryss. Kryss betyr pengestraff og mindre ukepenger. Gutten sier at han ikke har fått noen forklaring på hvorfor han må vaske gulver hver morgen før skoletid, men han er inneforstått med at det er en arbeidsoppgave som skal utføres. Det er de voksne som har bestemt dette. Om han ikke utfører arbeidet på skikkelig vis, medfører også dette pengestraff. Uten innvendinger gjennomfører han derfor den oppgave han er pålagt.

Systemer og standarder

Det kan forekomme mange regler og rutiner (knyttet til nøyaktige tidspunkter) som beboerne må følge i det daglige om de skal klare å vedlikeholde rettigheter, oppnå nye og å unngå straff. Her er noen eksempler hentet fra de tre langtidsinstitusjonene som denne artikkelen bygger på. Samtlige har som nevnt tidligere en blanding av beboere plassert etter omsorgs- og atferdsparagrafer:

- Beboere må vaske bad/wc og gang hver morgen før skoletid.
- Beboere må se nyhetene i morgensendingen på TV før de går på skolen.
- Beboere må være til stede ved faste, ukentlige aktivitetsdager i institusjonen.
- Beboere må være til stede ved ulik møtevirksomhet mange ettermiddager/kvelder hver uke.
- Beboere må overholde den daglige «stilletiden». (Dette innebærer at ungdommene må oppholde seg én time alene på hvert sitt rom rett etter middag.)
- Beboere får sin atferd skriftlig evaluert på et poengkort fire ganger pr. dag.
- Beboere må evaluere sin egen opptreden via et svarskjema hver kveld før leggetid.
- Beboere må levere søknad flere dager i forveien om de ønsker å se en film på kino.
- Beboere må ikke komme med utidig kritikk eller bruke et uakseptabelt språk.

Institusjoner som arbeider etter faser/fasesystem, har i tillegg til noen av de ovennevnte regler og rutiner særskilte regler og praksiser for hver enkelt fase¹⁰. Dersom systemet for eksempel innbefatter fire ulike faser (A, B, C, D),

så rommer hver enkelt av disse ulike krav og rettigheter som beboerne må forholde seg til. Fasesystemets oppbygning og innhold forfekter den tidligere omtalte progresjonstenkningen. Praksisen innebærer at den enkelte ungdom, uansett om han er plassert etter omsorgs- eller atferdsparagraf, blir henvist til den laveste fasen ved ankomst institusjonen. Denne fasen innebærer tap av rettigheter som for eksempel:

- Forbud mot oppbevaring og bruk av mobiltelefon og datamaskin
- Begrenset bruk av fjernsyn
- Klar innsnevring av frihet til å ta avgjørelser på egen hånd (også når det gjelder fritiden)
- Forbud mot å oppholde seg sammen med andre beboere inne på den enkeltes rom

Eksempler på krav som blir stilt til beboeren, er:

- Utførelse av faste, ukentlige arbeidsoppgaver i institusjonen
- Overholdelse av klart definert leggetid
- Overholdelse av klart definert middagstid
- Evaluering av egen opptreden hver kveld før leggetid sammen med en ansatt

Dersom den enkelte ungdom opptrer som forventet i den fasen han er satt i, kan vedkommende etter hvert klatre i fasesystemet. Å klatre i fasene innebærer å få tilgang på rettigheter (positiv sanksjon). Beboeren får større frihet og innflytelse på egen hverdag, og dette kan da forstås som en utvidelse av personlig integritet. Eksempler på rettigheter eller goder som ungdommene kan få tilgang på, er (regulert bruk av) mobiltelefon og datamaskin, TV på rommet (dersom en evner å klatre til den øverste fasen vel og merke) og større frihet til å ta avgjørelser på egen hånd. Dersom en ungdom evner å klatre høyere opp i fasesystemet, innebærer dette at det også blir stilt flere krav til vedkommende. Den enkelte må levere skriftlig søknad til personalet om han mener å ha gjort seg fortjent til oppgradering. Søknaden kan innvilges eller avslås av personalet. Den som ikke evner å forholde seg til de regler og praksiser som gjelder, blir degradert til en lavere fase. Det er personalet som tar slike beslutninger. Degradering innebærer tap av rettigheter.

Fasesystem eller faseprogram er en form for behandlingsmetode hvor ungdommene får vurdert og rangert sin egen opptreden i forhold til seg selv og de øvrige beboerne. Rangeringen bestemmer hvordan en skal ha det i det daglige. Mange synes at dette er vanskelig, blant annet fordi de opplever at det ikke er i kontinuitet med livet utenfor institusjonen. Ei 16 år gammel

jente gir uttrykk for at det kan være tungt å bo i institusjon når hverdagen er sentrert rundt det å måtte utvikle og forbedre seg selv. Det er som om en hele tiden blir påminnet at en ikke er bra nok: «Jeg føler at jeg er plassert i en bås, og at de voksne overstyrer meg», sier denne jenta.

«Det lureste vi gjør, er å holde kjeft [...]»

Flere av ungdomsinformantene lar oss på ulike vis få vite at de føler maktesløshet. Dette gjelder både det de betegner som «unormale» og «ekstreme» regler og rutiner i institusjonshverdagen, og det gjelder den form for frihetsberøvelse som blir brukt som straff ved brudd på disse. De negative sanksjonene ved regelbrudd varierer noe mellom institusjonene, men å bli fratatt rettigheter/goder, få nye plikter/arbeidsoppgaver eller å bli satt i husarrest er ikke uvanlig. Å frata beboerne goder ved å holde tilbake ukepenger eller redusere det faste ukepengebeløpet er svært vanlig.

I én av de tre institusjonene har den ovennevnte praksis gått så langt at ungdommene synes det er mest fornuftig «å holde kjeft». Ei jente sier det slik: «Det lureste vi gjør, er å holde kjeft. Da blir vi i hvert fall ikke trukket i ukepenger fordi vi har sagt noe vi ikke har lov til å si.» Uriktige holdninger og synspunkter kan i verste fall føre til trekk i ukepengene. Derfor velger beboerne å undertrykke sine egne meninger overfor ansatte. Ungdommene er ikke nødvendigvis opptatt av å handle rett i disse tilfellene, men de er opptatt av å unngå den straffen som kan inntreffe om de ytrer noe som de voksne mener er uriktig eller ufint. Selve trusselen om pengestraff hemmer altså ytringsfriheten, mens pengestraffen i seg selv avstedkommer frihetsberøvelse i den forstand at ungdommene mister deler av sin økonomiske uavhengighet og trygghet. Pengestraffen berører med andre ord både en form for trygghet og en form for frihet. Ukepengene er svært viktige for beboerne. I så måte er denne typen sanksjon effektiv; institusjonene får føyelige ungdommer som strekker seg langt for å følge regler og rutiner for å unngå (penge)straff¹¹. De «riktige» handlingene tvinges fram av truslene om en «slagkraftig» straff.

Ufri og på siden av samfunnet

To av de tolv ungdomsbeboerne som deltok i undersøkelsen, gir uttrykk for at de liker å planlegge hverdag og fritid. Disse beboerne tar del i faste, organiserte fritidsaktiviteter og har fyldige og til dels selvvalgte aktivitetsplaner¹².

Barneverninstisusjonene synes generelt sett å være flinke til å legge til rette for og å følge opp beboere som setter pris på planlegging. «Planleggerne» passer godt inn i institusjonsbildet fordi orden, system og forutsigbarhet prioriteres høyt. De spontane ungdommene derimot, som det er langt flere av i vår undersøkelse, opplever ikke at det er like lett å få støtte fra institusjonen. Felles for disse beboerne er at de ikke ønsker en planlagt fritid med faste, organiserte aktiviteter. De foretrekker ofte uorganiserte sysler som ikke er knyttet til en bestemt tid eller et bestemt sted. De spontane ungdommene synes ikke å passe like godt inn i institusjonsbildet som «planleggerne». De framstår som vanskeligere å samarbeide med, og de er definitivt mer ugreie å plassere og følge opp når det gjelder de fysiske, systemmessige og miljøterapeutiske rammer som omtales innledningsvis i denne artikkelen.

Når ungdomsinformantene skal formidle hva som framstår som «unormalt» for dem i institusjonshverdagen, sammenligner de seg gjerne med hjemmeboende jevnaldringer. «Vanlige» ungdommer får som regel lov til å disponere både mobiltelefon og datamaskin; hvorfor må *vi* forholde oss til helt andre og langt strengere regler i hverdagen, spør de. Noen ungdommer reagerer på at de mister retten til å disponere mobiltelefon og datamaskin når de bor i institusjon. Andre reagerer på at de ikke får lov til å bevege seg fritt rundt i det huset som representerer et hjem for dem over en kortere eller lengre periode. De må forholde seg til særskilte regler for *hvor* de kan omgås hverandre. De ansatte sier at sosialt samvær skal finne sted innenfor institusjonens felles oppholdsrom, for eksempel i dagligstuen, og at ungdommene ikke skal tilbringe tid sammen inne på den enkeltes private rom. Ungdommene oppfatter dette som en merkelig regel, nettopp fordi de vet at den ikke gjelder i «normale» hjem.

Flere informanter forteller uoppfordret om ulike situasjoner eller forhold i institusjonene som de oppfatter som unormalt strenge og vanskelige å forstå. Ei jente på 15 år beskriver følgende situasjon: «En dag kom ei jente ett minutt for seint til middag. Hun fikk 40 kroner trekk i ukepengene sine. Dette forsto jeg ikke.» En gutt på samme alder, som ikke bor i samme institusjon som jenta, forteller at kulturelle opplevelser i fritiden ikke kan tas for gitt: «Jeg må søke om å få gå på kino. Søknaden blir behandlet av personalet på tirsdager. Det er ikke lett å planlegge så lang tid på forhånd, og det føles unormalt.» I intervjusituasjonen gir gutten uttrykk for at hverdagen som beboer i institusjon ikke er enkel, at mange aspekter ved den er preget av å være kontrollert av de ansatte. Han føler seg fratatt normale rettigheter. Mange ungdommer reagerer spesielt på at de må evaluere sin egen opptreden på et skjema hver kveld før legetid, eller at de blir evaluert av de ansatte flere ganger om dagen. De forstår ikke meningen med evalueringene.

De ustanselige bekjennelsene og bedømmelsene får hverdagen til å framstå som unormal. Ungdommene føler seg kontrollerte, ufrie og på siden av samfunnet.

Frihetsberøvelser og avansesystem

Ufrihet må være en mulighet for at frihet skal eksistere. Frihet som begrep blir sjelden eller aldri brukt om noe ingen har, eller noe som alle har. Friheten framstår ofte som svært viktig i de tilfeller hvor et menneske opplever frihetsberøvelser som tvang eller fangenskap. Men hva er egentlig frihet? Sindig-Larsen poengterer at frihet ikke er det samme som fravær av begrensninger. Å kjenne frihet handler først og fremst om å ha et eierforhold til begrensningene. En må kunne oppfatte begrensningene som sine egne, ikke kun andres (2007). Dette er en påstand som er interessant, ikke minst i sammenheng med barn og unges hverdag og oppvekst i barneverninstitusjon. Innenfor denne settingen foreligger det klare begrensninger som pålegges fra institusjonens side, og som beboerne ikke har noe eierforhold til. Ungdom i vår undersøkelse sier at de føler seg ufrie, og at de savner frihet. Schaanning har skrevet om den moderne, vestlige straffetenkningens historie og om progresjonssoning med vekt på fangens ansvar under fengselsopphold. Han hevder at vi har mange friheter å miste, nettopp fordi vi *har* mange friheter. Han mener at frihetsberøvelse, i en eller annen form, kan være en god inngang til å reflektere over frihet (2007). Når vi mister en frihet, vil viktige aspekter og vilkår ved denne tre klarere fram for oss. Frihetsberøvelse kan benyttes som avskrekkende straff, nettopp fordi frihet betraktes som et gode.

Det viser seg at Schaannings beskrivelser fra fengselet har likhetstrekk med deler av de systemer og metoder som praktiseres i enkelte barneverninstitusjoner i dag. Dette gjelder spesielt det omtalte fasesystemet, men også andre metoder hvor tenkning og praksis baserer seg på straff og belønning. Innenfor fengselssystemet finnes det et helt spekter av straffe- og belønningssystemer som de innsatte må forholde seg til. Schaanning beveger seg i denne forbindelse langt tilbake i historien og viser til et femtrinns klasse-system i Botsfengselet i Oslo i 1868. Innenfor dette systemet, som i det beskrevne fasesystemet fra barneverninstitusjonen, rykket fangene opp i klassene ved god oppførsel og dumpet ned ved dårlig oppførsel. «Oppførte man seg ikke pent, eller hadde man vist mangelfull flid i arbeidet, kunne man dumpe ned i 1. klasse. Da måtte man pent arbeide seg opp igjen», skriver Schaanning (2007: 120). Dersom en fulgte retningslinjene for god oppførsel, kunne en bli premiert ved å få tilgang på de goder som lå innbakt i

den nye klassen. Det være seg undervisning utenfor cellen, tillatelse til å ha skrivebok, flere besøk, utdeling av tobakk med mer. Om en ikke evnet å oppføre seg pent nok, kunne det motsatte skje. En ble straffet ved å miste tilgang på goder som en tidligere hadde hatt. Selve tenkningen som ligger innbakt i klasse- og fasesystemet, er beslektet. Progresjonstenkning baserer seg på tukt og test, hvor en kan tillate seg å bruke til dels omfattende straffe- og belønningssystemer for å styre det enkelte menneskets handlinger i hverdagen. Det skal lønne seg å høre etter og å følge de regler og rutiner som er fastsatt. Tilsvarende skal det straffe seg ikke å følge disse. Schaanning bruker begrepet «testarena» om fengselets avansesystem og hevder at man gjennom en slik praksis får: «[...] sjekket ut hva som bor i fangene, hva de duger til. Jo høyere fangene avanserer i systemet, desto mer frihet – og mindre pine – får de tildelt. Og så sjekker man ut om de misbruker denne friheten, [...], om de oppfører seg slik etaten vil at de skal oppføre seg. Gjør de det, får de gå ett skritt videre [...]» (2007: 122). Det er i prinsippet det samme som skjer i de barneverninstitusjoner hvor en praktiserer faser og andre straffe- og belønningssystemer; en truer, tester og evaluerer beboerne.

Eksaminasjon og individkontroll

Disiplinens virkemidler, det hierarkiske blikk, den normaliserende sanksjon og eksaminasjon som metode, står sentralt når Foucault skriver om makt, kunnskap og normalisering, og om hvordan straffen har til hensikt å normalisere alle avvikere (1994). De disiplinære virkemidler, som frykten for pesten i sin tid påkalte, tas også i bruk i våre dager. Dette for å måle, kontrollere og forbedre de «unormale». Foucault er opptatt av eksaminasjonen som metode og hvordan bevoktningen og normaliseringen forenes i denne: «Eksamineringen er et normaliserende blikk, en bevoktning som gjør det mulig å stemple, klassifisere og straffe individene. En eksaminasjon gjør individene synlige på en slik måte at de kan differensieres og bli gjenstand for sanksjoner» (1994: 167).

Foucault (1995) betegner bekjennelsen som et diskursritual som utfolder seg innenfor et maktforhold. En bekjennelse skjer med en annen person til stede som ofte representerer den instans som i utgangspunktet krever bekjennelsen. Det er altså en person eller instans som påtvinger bekjennelsen, som evaluerer den og «[...] griper inn for å dømme, straffe, tilgi, trøste eller forsone» (1995: 72). Bekjennelsen kan være av spontan, indre karakter, men ofte tvinges og presses den fram av en utenforstående person eller instans. Bekjennelsen handler om å erkjenne og å vedstå seg sine tanker og

handlinger, og en forventer at den produserer sannhet. Foucault hevder at maktstrukturen er immanent – det vil si iboende i bekjennelsesdiskursen, og at herskerinstansen ligger hos den som lytter og tier, den som stiller spørsmål. Den ligger med andre ord hos den som påtvinger bekjennelsen, ikke hos den som betvinges, snakker og bekjenner (1995).

Den type evaluering av barn og unges opptreden som praktiseres i enkelte barneverninstitusjoner i dag, kan oppfattes som en slags eksaminasjon eller en type bekjennelse. (Selv)evalueringene foregår hver dag og/eller flere ganger om dagen, gjerne til bestemte tider. I så måte framstår de også som ritualer. Gjennom evalueringene kan de ansatte bevokte og loggføre beboernes opptreden. De stempler og klassifiserer atferden som godkjent (normal) eller ikke godkjent (unormal). Om atferden ikke godkjennes, kan det iverksettes straffetiltak: det være seg degradering til lavere faser, forbud mot å ha venner på besøk over en periode, husarrest eller inndragning av ukepenger. (Om atferden godkjennes, kan dette belønnes ved for eksempel å muliggjøre klatring til høyere faser, som innebærer tilgang på flere rettigheter og mer frihet i hverdagen eller ved utbetaling av et lite tilleggsbeløp ved siden av de faste ukepengene.) Ved hjelp av slike evalueringsformer fører de ansatte individkontroll; de stempler beboerne og plasserer dem «der de hører hjemme». Hver enkelt beboer blir således et kasus. Metoden kan bidra til å bryte ned den enkelte ungdoms personlige integritet. Den kan oppleves som krenkende og ydmykende både fordi den foregår svært hyppig, og fordi den foregår innenfor en setting som kan betraktes som et hjem.

Normalitet og avvik – belønning og straff

Ungdommene i vår undersøkelse forteller om tilværelsen i institusjon og om hvilke regler, rutiner og sanksjoner de må forholde seg til som beboere. Noen sier at hverdagen framstår som unormal. Andre sier at de føler seg unormale fordi de fratras normale rettigheter og at enkelte regler oppleves som ren straff.

Uttalelser om «det normale» og ønsket om normalt tilstander avslører at ungdommene har stått overfor det motsatte, det unormale. Noen uttrykker forestillinger om «det normale livet» som vanlige ungdommer opplever, og «det unormale livet» som de som beboere i barneverninstitusjoner opplever. Mange forbinder normalt tilstander med de øyeblikk i hverdagen som ikke er fylt opp med institusjonens tidfestede rutiner. «Faste opplegg», som noen ungdommer kaller rutinene – det være seg daglig stille tid etter middag, regelmessig møtevirksomhet av ulike slag flere ettermiddager i uka, felles,

obligatoriske aktivitetsdager eller faste vaskedager – blir ikke alltid forbundet med normaltilstander. Dette er fordi beboerne oppfatter at slike rutiner ikke gjelder i «normale» hjem, og fordi rutinene nok er bestemt over hodene på dem. Ungdommene har ikke eierforhold til rutinene, og mange opplever dem derfor som meningsløse og urimelige begrensninger i hverdagen.

I den danske SFI-rapporten *Fritidsliv i børnehøjde. Beretninger fra udsatte børn* (2008) beskrives fritidslivet for barn og unge som bor i en døgninstitusjon. I denne fortelles det om lignende reaksjonsmønstre fra beboernes side som de som framkommer i vår undersøkelse. Hverdagen og fritiden til beboere framstilles som voksenstyrt, strukturert og planlagt. Det levnes svært lite tid og rom for spontanitet, og det anses som særdeles viktig at beboerne følger institusjonens regler og rutiner. For å lykkes med denne strategien anvendes det belønnings- og straffemetoder, hvor blant annet personlig frihet er et integrert belønnings- og strafferedskap i institusjonens pedagogikk. I rapporten formidles det at beboerne ikke evner å forstå alle reglene som gjelder. For eksempel forstår de ikke hvorfor de ikke får lov til å bruke mobiltelefon eller bare en sjelden gang får tilgang på datamaskin. På samme måte som for ungdommene i vår undersøkelse er også de danske beboernes reaksjoner knyttet til en sammenligning med det jevnaldringer utenfor institusjonssettingen har tilgang på. Barna reagerer negativt på rigide regler og sanksjoner som de ikke forstår, som de blir tvunget til å følge i hverdagen, og som er svært annerledes enn de som gjelder for andre barn.

Normer, eller regler for hva som anses å være tillatt eller ei, eksisterer i alle samfunn. I prinsippet kan disse knyttes både til negative og positive sanksjoner. Dersom man følger reglene, er det mulig å oppnå en positiv sanksjon (belønning), og dersom man bryter reglene, oppnår man en negativ sanksjon (straff). Utgaard (2002) presiserer at tvang, trusler og frykt for straff er slette veiledere for våre handlinger. Hun hevder at mennesker som lever under kontrollerende og pasifiserende forhold, ikke nødvendigvis blir opptatt av å handle rett, men at de blir opptatt av ikke å bli tatt. Bruk av straff og tvang overfor barn og unge handler dypest sett om å få dem til å handle annerledes enn det de ønsker selv. «Når straff eller trussel om straff benyttes, er det på bakgrunn av en antakelse om at det påførte ubehag kan tvinge fram rett handling hos barnet. *Vil du ikke, så skal du*» (2002:290, min utheving).

Hvordan framstår normaliteten for de som opplever å være avvikere? Hylland-Eriksen mener at det finnes motreaksjoner for hver utstøtelse som skjer. Enten insisterer de unormale (de som ikke passer inn) på retten til å være unormale, men likevel jevnstilte, eller så insisterer de på det motsatte: retten til å være normale (2006). Vårt datamateriale viser at ungdom som

bor i institusjoner, lengter etter normalitet. I så måte insisterer de på retten til å være normale.

Solvang (2006) skriver at normalitet er en størrelse som sjelden gir seg til kjenne. Om den står overfor det motsatte, det unormale, vil den imidlertid vise seg fram. Han mener med andre ord at normaliteten åpenbarer seg når noen opplever avvik og annerledeshet. På dette tidspunktet begynner en å reflektere over normaliteten. Når en ikke ønsker å være eller bli oppfattet som annerledes, kan en begynne å lengte etter inkludering i en sosial orden som omfavner denne. Solvangs karakteristikker av normalitet synes å rime godt med situasjonen til mange ungdommer som bor i institusjon. Beboerne reagerer negativt på at de blir tvunget til å forholde seg til det de opplever som en høyst avvikende og annerledes hverdag sammenlignet med det de fleste andre ungdommer må gjøre. De føler seg på siden av samfunnet. Denne erkjennelsen resulterer i en søken etter – og kanskje til og med en omfavning av – normaltilstander. Solvang (2006) og Schaanning (2007) hevder mye av det samme når de skriver om henholdsvis frihet og normalitet. Først når en opplever det motsatte av frihet og normalitet eller opplever å miste noe i denne forbindelse, bringes disse tilstandene eller størrelsene på begrep, og en begynner å reflektere over dem. Ungdommers erfaringer med rigide regler, rutiner, straffe- og belønningssystemer i enkelte barneverninstitusjoner i dag viser at normalitets- og frihetsbegrepet gir seg til kjenne og får betydning nettopp på grunn av at de opplever å stå overfor det motsatte.

Systemforventninger og trygghet

At barneverninstitusjoner praktiserer kollektive systemer og standarder som samtlige beboere må forholde seg til i hverdagen, framstår som et paradoks. Forventningene som institusjonene har til beboerne, synes å samsvare dårlig med deres faktiske handlingsrepertoar. Ungdom som plasseres i institusjon, har ofte vokst opp uten rimelige og/eller tydelige grenser. For mange har hverdagen og fritiden vært preget av det uorganiserte og spontane. De har blitt vant til å leve i nuet uten å planlegge så mye. Med dette som bakteppe kan en spørre seg hvordan det oppleves for mange ungdommer å bli plasserte i institusjon og fra én dag til en annen måtte forholde seg til et totalt motstridende levesett basert på rigide systemer, kontroll og disiplin.

Vi vet at institusjonshverdagen kan oppleves som unormal, og at beboere kan føle seg ufrie. En kan ikke se bort fra at den nye tilværelsen som beboer i institusjon også føles utrygg. Det er ikke tvil om at beboerne, på linje med andre barn og unge, har behov for regler og grenser. Det er imidlertid grunn

til å tro at det vil komme noe mer positivt ut av smidige overganger, hvor en kan fornemme kontinuitet mellom livet utenfor og livet innenfor institusjonssettingen. Plassering og opphold vil sannsynligvis framstå som mer forståelig og trygt og mindre skremmende dersom institusjonen evner å kommunisere og tydeliggjøre en slik sammenheng.

Ontologisk trygghet handler om en indre, mental trygghet i hverdagslivet. Heggen mfl. (2003) skriver om denne typen trygghet. De viser blant annet til Giddens (1991) som forstår denne som en konstruksjon av selvidentitet. Det bemerkes at diskontinuitet, eller serier av brudd gjennom oppvekst og livsløp, kan resultere i identitetsproblemer og utrygghet. I denne forbindelse kan en tenke seg at barn og unge som plasseres i institusjon, er særlig utsatte og sårbare. Heggen og Øya (2005) skriver at ontologisk utrygghet vokser fram når en ikke kan spille på lag med systemforventningene, mens ontologisk trygghet skapes i de tilfellene hvor en besitter den nødvendige kapitalformen som skal til for å klare å forholde seg til forventningene. Ungdommer vi har møtt, synes å finne det vanskelig å spille på lag med systemforventningene i institusjonene. Dermed er det også mulig at den ontologiske trygghet uteblir.

Avslutning

Dersom en ønsker å oppdra barn og unge til å vurdere sine handlinger ut fra risikoen for å bli oppdaget, så kan trusler og straff være veien å gå. Likeså kan trusler og straff være veien å gå om en ønsker kontroll, disiplin og lydighet. Om en derimot ønsker å bidra til å skape kritisk tenkende og selvstyrte unge voksne, må en oppmuntre til initiativ og nytenkning. «Ønsker vi barn som bryr seg om andres ve og vel, må vi la dem oppleve at de selv blir tatt vare på, forstått og respektert» (Utgaard 2002: 310). Straff og trusler om straff stimulerer ikke til forståelse av sammenhenger og motiverer sjelden til forbedring. I så måte er oppdragelsesmetoder som baserer seg på trusler og gjennomføring av straff, lite konstruktive. De er også å betrakte som høyst problematiske etter lovverket.

Det er grunn til å være bekymret når det gjelder om barns rettigheter blir ivaretatt på en god nok måte i de barneverninstitusjoner som praktiserer faser, straffe- og belønningssystemer eller ulike (selv)evalueringsmetoder i sitt arbeid med beboere. Dette gjelder spesielt rettigheter knyttet til medvirkning og ivaretagelse av personlig integritet, men også det grunnleggende prinsippet om å gjøre det som er til «barnets beste», vil være vanskelig å etterfølge. Barn og unge som bor i barneverninstitusjoner, har klare rettigheter knyttet til disse aspektene som står nedfelt i FNs barnekonvensjon, i

barneloven samt i barnevernloven. I en tolkningsuttalelse fra Barne- og familiedepartementet (11.02.2004)¹³ står det, som angitt tidligere, at «metoder som søker endring av barn og unges atferd ved bruk virkemidler som kan medføre identitetskrenkelser, eller som baserer seg på trusler om straff og straff, er direkte ulovlige».

For å kunne ivareta barn og unges rettigheter og deres individuelle behov bedre burde institusjonene framstå som mer fleksible og mindre som kollektive regimer. Byråkratiske «stivnede» regimer kan bidra til utvikling av særegne kulturer med stereotype holdninger (Tjellflaat og Ulset 2008, Colton 1988). Det synes ikke å være tilstrekkelig rom for uformell medvirkning, spontanitet og uorganisert aktivitet innenfor slike systemer. Dersom beboere i barneverninstitusjoner blir sett på som objekter for ytre påvirkning og omstendigheter, hvor de ansatte i institusjonene er oppdragere og beboerne er brikkene som skal oppdras, er dette uheldig. Barn og unge er også aktører. De er tenkende og handlende subjekter i sitt eget liv. Om beboere i barneverninstitusjoner skal kunne definere og ta aktivt del i sin egen hverdag og fritid, så må det finnes rom og muligheter for dette. Rom for reell medvirkning vokser fram når det blant ledere og ansatte foreligger en grunnleggende forståelse av barnet som et selvstendig individ som er kompetent til å ha meninger, og hvis meninger skal tillegges vekt. Dette synet må gjenspeile seg i deres daglige virke, i kontakten med beboerne.

Barn og unge kan oppleve korte eller langvarige opphold i barneverninstitusjoner i dag. Noen bor i samme institusjon i mange år, andre erfarer *ett* kort institusjonsopphold i noen måneder, atter andre opplever å flytte mellom mange forskjellige institusjoner. Uansett oppholdets varighet bør siktemålet være at beboeren skal få den individuelle hjelp, veiledning og behandling som er tiltrengt, slik at hun/han står best mulig rustet for framtiden. Spesielt for de som opplever at institusjonen blir et permanent hjem fram til myndighetsalder, er det avgjørende at det livet som leves der, er i kontinuitet med livet utenfor. Det er også av vesentlig betydning at institusjonene legger til rette for selvinkludering, slik at den enkelte evner å myndiggjøre seg selv under oppholdet. I institusjoner hvor beboere føler seg unormale og ufrie, er det vanskelig å se hvordan selvinkludering og myndiggjøring skal kunne finne sted.

De som bor i barneverninstitusjoner, har, på lik linje med andre barn og unge, behov for å kjenne trygghet og å utvikle sosial kompetanse. Veien fram dit går neppe via metoder som bryter ned den enkeltes integritet gjennom kontroll, (selv)evaluering, trusler og straff. Trygghet og sosial kompetanse utvikles når barn og unge opplever god omsorg og veiledning og når de tilbys muligheter til kvalifisering ved gjentatte ganger å erfare at de selv må fatte valg og ta standpunkt. På denne måten lærer de seg å mestre hverdagen og fritiden.

Noter

1. Tjelflaat, T., G. Ulset, 2007. «Barn og unges medvirkning i barneverninstitusjon», Barnevernets utviklingscenter i Midt-Norge, NTNU Samfunnsforskning AS.
2. I tillegg til «barnets beste» inngår «det biologiske prinsipp» og «det mildeste inngreps prinsipp» som grunnleggende prinsipper i barnevernloven. (Se for eksempel Høstmælingen, N., E.S. Kjørholt, K. Sandberg, 2008. Barnekonvensjonen. Barns rettigheter i Norge). «Barnets beste» inngår også som artikkel i FNs konvensjon om barnets rettigheter (1989): I artikkel 3 «Til barnets beste» heter det at: «Ved alle handlinger som berører barn, enten de foretas av offentlige eller private velferdsorganisasjoner, domstoler, administrative myndigheter eller lovgivende organer, skal barnets beste være et grunnleggende hensyn».
3. Når en ser hvilke metoder enkelte barneverninstitusjoner bruker i dag, som baserer seg på kollektiv disiplinering av beboere gjennom eksaminasjon og individkontroll, så tyder dette på at den nye barndomssosiologien ikke har fått innpass innenfor denne typen settinger.
4. Fortrinnsvis § 4-12.
5. Fortrinnsvis §§ 4-24 og 4-26.
6. Se kapittel 4 «Særlige tiltak» i lov om barneverntjenester.
7. I rundskriv (27.10.2003) tilknyttet forskrift om krav til kvalitet i barneverninstitusjoner står det om § 2 Målgruppe, målsetting og metodikk at: «Det er ingen ting i veien for at en institusjon kan ha flere målgrupper. I så fall må alle målgruppene være definert, og det må foreligge en formulert målsetting for hver enkelt målgruppe.» Målgruppe referer blant annet til alder, plasseringsgrunnlag og eventuelle spesielle problemområder, står det å lese i tolkningsuttalelser fra Barne- og familiedepartementet (11.02.2004) tilknyttet Godkjenning og kvalitetssikring av barneverninstitusjoner – presisering av regelverket.
8. Se kapittel 4 «Særlige regler ved plassering etter § 4-24 og § 4-26» i rettighetsforskriften tilknyttet lov om barneverntjenester.
9. Se § 4 «Institusjonens lokalisering» i kvalitetsforskriften tilknyttet lov om barneverntjenester.
10. To av de tre institusjonene som denne artikkelen viser til, anvendte fasemetodikk i behandlingen av beboerne. Den ene av disse to hadde imidlertid en mer vidtrekkende tenkning og bruk av faser i det daglige enn den andre.
11. Ungdommene kan også oppnå belønning (positive sanksjoner) dersom de oppfører seg slik institusjonen ønsker at de skal gjøre. Den vanligste formen for belønning er utbetaling av ekstra ukepenges.
12. De to ungdommene var også vant til å planlegge deler av hverdag og fritid før de flyttet i institusjon. Begge deltok i organiserte aktiviteter. I så måte representerte de et unntak, ettersom de fleste ungdomsinformantene var vant til lite planlegging og minimal deltakelse i organiserte aktiviteter før institusjonsplassering.
13. «Godkjenning og kvalitetssikring av barneverninstitusjoner – presisering av regelverket».

Litteratur

- Bae, B., B.J. Eide, N. Winger og A.E. Kristoffersen (2006). *Temahefte om barns medvirkning*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Colton, M. (1988). *Dimensions of Substitute Child Care: a comparative study of foster and residential care practice*. Aldershot: Avebury.
- Feldman, W. (1972). *Institusjonslivets psykologi og pædagogik*. København: Munksgaard.
- Foucault, M. (1994). *Overvåkning og straff. Det moderne fengselssystemets fremvekst*. Oslo: Gyldendal.
- Foucault, M. (1995). *Seksualitetens historie I. Viljen til viten*. Halden: Exil.
- Furuholmen, D., og A.S. Andresen (1993). *Fellesskapet som metode: miljøterapi og evaluering i behandling av stoffmisbrukere*. Oslo: Cappelen.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Heggen, K., G. Jørgensen og G. Paulgaard (2003). *De andre. Ungdom, risikosoner og marginalisering*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Heggen, K., og T. Øia (2005). *Ungdom i endring. Mestring og marginalisering*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Hylland-Eriksen, T. (1994). *Små steder – Store spørsmål*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hylland-Eriksen, T. og J.K. Breivik (red.) (2006). *Normalitet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Høstmælingen, N., E.S. Kjørholt og K. Sandberg (red.) (2008). *Barnekonvensjonen – barns rettigheter i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kvaran, I. (1996). *Miljøterapi. Institusjonsarbeid med barn og ungdom*. Kristiansand: Høyskoleforlaget AS.
- Larsen, E. (2004). *Miljøterapi med barn og unge. Organisasjonen som terapeut*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Larsen, E. og B. Selnes (1975). *Fra avvik til ansvar: en miljøterapeutisk tilnærming til ungdom i institusjon*. Oslo: Tanum-Norli.
- Olsen, B-M., K-M. Dahl (2008). *Fritidsliv i børnehøjde. Beretninger fra utsatte barn*. København: Det nationale forskningscenter for velfærd.
- Sandbæk, M. (2004). *Barn i hjelpeapparatet – kompetente og sårbare aktører*. I *Nordisk sosialt arbeid*, nr. 2: 98–109.
- Sandvik, N. (2007). De yngste barnas medvirkning i barnehagen. I *Barn*, nr. 1: 27–43. Trondheim: Norsk senter for barneforskning.
- Schaanning, E. (2000). *Fortiden i våre hender. Foucault som vitenshåndtør*. Bind 1, Oslo: Unipub forlag.
- Schaanning, E. (2007). Om å miste friheten. I Hylland-Eriksen, T. og A.J. Vetlesen. *Frihet*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Schaanning, E. (red.) (2002). *Straff i det norske samfunnet*. Oslo: Humanistisk forlag.
- Sinding-Larsen, H. (2007). *Individets frihet og menneskets ansvar*. I www.apollon.no/05.11. Forskningsmagasin fra Universitetet i Oslo.
- Sinding-Larsen, H. (2007). Relativt frie ettertanker om frihet. I Hylland-Eriksen, T. og A.J. Vetlesen: *Frihet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Solvang, P. (2006). Problematisering, utdefinering eller omfavneelse? Om normalitet. I Hylland-Eriksen, T. og J-K. Brevik (red.). *Normalitet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tjelflaat, T. og G. Ulset (2007). *Barn og unges medvirkning i barneverninstitusjon. Et forskningsbasert temahefte*. Rapport nr. 11. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning, Barnevernets utviklingscenter i Midt-Norge.
- Tjelflaat, T. og G. Ulset. (2008). Kan rutiner og regler hindre barn og unges medvirkning i barneverninstitusjon? *Norges barnevern* nr. 1.
- Utgaard, A.H. (2002). Straff som assistent i barneoppdragelsen. I Scaanning, E. *Straff i det norske samfunnet*, Oslo: Humanist forlag.
- Vedeler, G.H. (1980). *Samspill: en studie av ungdom og behandlere – med spesiell referanse til miljøterapi i ungdomspsykiatriske institusjoner*. Oslo: Universitetsforlaget.

lover og offentlige dokumenter

- FNs konvensjon om barns rettigheter (1989).
- Lov om barneverntjenester (1992 nr. 100).
- Forskrift om rettigheter og bruk av tvang under opphold i barneverninstitusjon (2002 nr. 1594) (Rettighetsforskriften).
- Forskrift om krav til kvalitet og internkontroll i barneverninstitusjoner (2008 nr. 580) (Kvalitetsforskriften).
- Godkjenning og kvalitetssikring av barneverninstitusjoner – presisering av regelverket. (11.02.2004., Barne- og familiedepartementet).

Summary

Living and growing up in residential care

This article describes specific systems and methods which to a great extent influence young people's lives in three Norwegian residential care facilities. Young residents relate that it can be difficult to understand daily life in residential care, and that they feel abnormal and confined. It seems that life in these institutions creates differentness and deviance, and that certain methods used in the treatment of young people are related to methods which can be used to treat prison inmates. This is a paradox because creating differentness, deviance and confinement is not the reason for placing children and young people in residential care, and because it makes it difficult to secure the rights of children and young people associated with personal integrity, participation and involvement in their own lives. This article is based on data collected through qualitative interviews with residents and staff in residential care facilities.